

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ ЯВИЩА ПРИРОДИ ЗАСОБАМИ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена дослідженню структурної організації концепту ЯВИЩА ПРИРОДИ в сучасній англійській та українських мовах. Принципи конструювання та співіснування лексичних одиниць, які презентують даний концепт у мовах, розглядаються з точки зору як лексичної семантики, так і когнітивної лінгвістики. Компонентний та концептуальний аналізи є домінуючими у дослідженні лексичних одиниць, які утворюють лексико-семантичне поле, що є засобом вербалізації концепту ЯВИЩА ПРИРОДИ в мовах.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, концепт, ядро, периферія, синонімічний ряд.

Статья посвящается исследованию структурной организации концепта ЯВЛЕНИЯ ПРИРОДЫ в современном английском и украинском языках. Принципы построения и сосуществования лексических единиц, презентующих данный концепт в языках, рассматриваются с точки зрения лексической семантики и когнитивной лингвистики. Компонентный и концептуальный анализы доминируют при исследовании лексических единиц, образовавших лексико-семантическое поле, которое выступает способом вербаллизации концепта ЯВЛЕНИЯ ПРИРОДЫ в языках.

Ключевые слова: лексико-семантическое поле, концепт, ядро, периферия, синонимический ряд.

The article deals with the investigation of the structure of the concept NATURE PHENOMENA both in modern English and Ukrainian. The main principles of organizing and interacting of the lexemes (representing this concept in the languages) from the point of view of lexical semantics and cognitive linguistics have been pointed out. Componential and conceptual analyses are predominant in the investigation of the lexical units which constitute the lexical-semantic field NATURE PHENOMENA used as a means of the concept verbalizing in the languages.

Key words: lexical-semantic field, concept, nucleus, periphery, synonymic set.

На сучасному етапі розвитку таких напрямків лінгвістики, як практична семасіологія та когнітивна лінгвістика, аналіз проблем категоризації реальної дійсності в лексичній системі мови та пошук нових моделей семантичних зв'язків з урахуванням системи категорій пізнання займають провідне місце. В основу нових тенденцій поставлені понятійно-мисленнєва діяльність людини, яка ідентифікує предмети та явища (як фрагменти картини світу) за допомогою концептів, що, у свою чергу, «репрезентуються різновидами семантичних полів» [1, с. 17].

Тривалий час дослідження семантичної системи мови у лінгвістиці здійснюється за допомогою розробки теорії семантичних полів, на якій базуються праці таких лінгвістів, як Ю. Апресяна, Ю. Караулова, А. Уфімцевої, О. Ахманової, М. Городецького, Й. Стерніна, З. Попової, Ж. Соколовської та інших; оскільки «система мови існує і функціонує в першу чергу в комунікативних цілях» [3, с. 8], то за останні десятиріччя в науці робиться акцент на «факторі людини» в цій мовній системі і на розумінні такої

базової одиниці когнітології, як **концепт**, який відображає не тільки мову, але й світогляд, мислення, сприйняття дійсності та створює структуру знань, що стало об'єктом дослідження таких лінгвістів, як О. Кубрякової, Й. Стерніна, З. Попової, Ю. Степанова, О. Маслової, О. Селіванової, Н. Слухай, Т. Радзівської та інших.

Незважаючи на те, що проблема вивчення лексико-семантичних полів уже досить глибоко досліджена, низка питань залишається відкритою для дискусії. Зокрема, поєднання традиційної теорії поля з надбаннями когнітивної лінгвістики: вербалізація концепту за допомогою певних груп лексичних одиниць, що утворюють лексико-семантичне поле.

Метою нашого дослідження є аналіз структури концепту, зокрема, **ЯВИЩА ПРИРОДИ**, який відбувається шляхом виявлення лексико-семантичного поля, компоненти якого найповніше репрезентують даний концепт у мові.

Вибір та дослідження матеріалу метеорологічної лексики вважаємо доцільним тому, що даний пласт

лексики являє собою своєрідне відображення відношення до явищ природи носіїв англійської та української лінгвокультури.

Актуальність статті обумовлена її спрямованістю на вирішення проблем моделювання знань з точки зору когнітивної лінгвістики, об'єктивованих у лексичній системі мови, зокрема в одній з її підсистем.

Концепт *ПРИРОДА* в англо-американській та українській лінгвокультурних просторах у сучасному мовомисленні представлений широко та дещо неоднозначно, про що свідчить здатність конструювання розгалужених лексико-семантичних полів навколо імені концепту.

Концепт *ПРИРОДА* є одним із ключових у англо-американській та слов'янській лінгвокультурах, в яких він характеризується аналогічною структурою. Зокрема, специфіку його розгортання та реалізації у кожному лінгвокультурному полі можна описати за допомогою детального концептуального аналізу.

Досліджуючи образні та ціннісно-оцінні складники структури концепту, вважаємо доцільним розгляд еволюції даного поняття з точки зору етнолінгвістики. У даній статті ми свідомо не долучаємо давні китайські, індійські та інші філософські школи, у яких природа та всесвіт є універсумом та абсолютом, носієм ідеї та божественного начала. Ми обмежуємось лише європейськими витоками цієї понятійної субстанції.

Поняття *ПРИРОДА* викликає багаті асоціації і є загальноживаною лексичною одиницею. Пересічний носій мовної картини світу пов'язує це слово із своїм близьким, безпосереднім довкіллям. Більшість представників окремого лінгвокультурного соціуму ототожнюють природу з навколишнім середовищем, з погодою, з опадами, коливаннями температури та ін., а також з кімнатними рослинами й тваринами, з картинами природних катаклізмів, які йому подають засоби масової інформації.

У духовному досвіді людства природа закарбувалася на ранньому етапі і архаїчні сприйняття природи відбивають історію взаємодії людини та довкілля. З часів античності природа була абсолютно визначальною субстанцією, до якої людина визначала своє відношення, а філософія, зокрема, діалектика, була однією із перших наук, яка здійснила спробу осмислити це поняття.

Слово *природа* походить від латинського слова *natura*, або «основних якостей, вродженого характеру», і буквально означає «народження» [8]. В англійській лексикографії вперше це поняття в значенні цілісності світу датувалося в історії лише в 1662 році. Проте поняття *NATURA* та персоніфікація *МАТЕРІ ПРИРОДИ* були широко відомими за часів Середньовіччя. Досократівські філософи Греції ввели у вжиток поняття *NATURA*, коли почали називати усю цілісність Світу одним єдиним іменем *physis*, яке першонаочно стосувалося внутрішніх характеристик рослин, тварин та інших особливостей Світу, що розвиваються по своїй волі [8].

Поняття *ПРИРОДА* є поліструктурним. У широкому розумінні *природа* – «це весь об'єктивно існуючий матеріальний світ, фізичний Всесвіт; те, що є суттєвим для кожної істоти від самого її виникнення. Тому словом «природа» позначається як первинна сутність (ядро) речі, так і сукупність всіх речей, яких не торкнулася людина. Природа – це все» [4, с. 57]. У рамках різного використання даного поняття, *ПРИРОДА* може позначати «загальне царство різних видів рослинного та тваринного світу та в певних випадках процеси, що стосуються неживих предметів – те, як конкретні речі існують та змінюються, так, як погода або геологія Землі» [8].

Беручи до уваги актуальність останнього визначення *ПРИРОДИ*, вважаємо за доцільне виокремити поняття *ЯВИЩА ПРИРОДИ*, під яким розуміємо сукупність кліматичних умов (атмосферні опади, вітри) та геологічні процеси (стихійні/природні лиха), що виникають як природно, так і внаслідок людської діяльності; природні умови, що зазнають глобальних змін і впливають на особливості існування людини, тваринного та рослинного світу. У зв'язку з цим можна вважати концепт *ЯВИЩА ПРИРОДИ* частковим синонімом до концепту *ПРИРОДА* та, трактувати його як один із ключових концептів у національній концептосфері.

Оскільки лексема *ПРИРОДА* є центральною (головною) в лексико-семантичній структурі концепту *ЯВИЩА ПРИРОДИ* і претендує на ім'я досліджуваного концепту, то це дає нам можливість розглянути семантичні структури лексем *nature* та *природа*, що експлікують концепт *ЯВИЩА ПРИРОДИ* в англійській та українській мовах. Беручи до уваги дефініції таких тлумачних словників, як *A New English Dictionary on Historical Principles* (надалі *NEDOHP*), *Webster's Ninth New Collegiate Dictionary* (надалі *WNNCD*), *Collins English Dictionary* (надалі *CED*), *АВВУУ Lingvo 12* (надалі *L. 12*), *Великий тлумачний словник сучасної англійської мови* (надалі *ВТССУМ*), спостерігаємо, здавалося б, схожі, майже ідентичні значення. Проте певні відмінності все ж існують, що можна проілюструвати за допомогою наступної таблиці.

Проаналізувавши всі дефініції, можемо виокремити 5 значень, спільні для двох досліджуваних мов: «the entire physical universe»; «basic characteristics or qualities of people or animals»; «natural scenery», «accepted standards of basic morality/behavior /spontaneous attitude», «man's original or natural condition» «Великий тлумачний словник сучасної української мови», за редакцією В. Т. Бусела подає аналогічні спільні значення [2, с. 1129]. Майже ідентичну картину ілюструють електронні словники *Lingvo 12* та *Collins English Dictionary*, що виокремлюють відповідно по 7 та 6 значень лексеми *ПРИРОДА*. Досить повне осмислення концепту *ПРИРОДА* наявне і в американському варіанті словникового матеріалу (7 значень).

Аналіз семантичних структур лексем *nature* та *природа* на основі тлумачних словників англійської та української мов

Meanings	NEDOHП	WNNCD	CED	L.12	BTCCУМ
«everything in the world that exists by nature, independently of human beings (earth, weather, flora, fauna)»	+	+	+	+	+
«basic qualities or characteristics of people or animals»	+	+	+	+	+
«natural scenery»	+	+	+	+	+
«creative or controlling force in the universe»	+	+	-	-	-
«natural scenery»	+	+	+	+	+
«creative or controlling force in the universe»	+	+	-	-	-
«type, sort, class»	+	+	+	+	-
«physical constitution or drives of an organism»	+	-	-	-	-

Аналіз мовного матеріалу на основі словників синонімів та фразеологізмів дає можливість зробити точніші висновки щодо координатних показників концепту *ЯВИЩА ПРИРОДИ* у досліджуваних лінгвокультурах.

В англо-американській лінгвокультурі концепт *ПРИРОДА* виражений низкою синонімічних лексичних одиниць (16): *Mother Earth, environment, universe, cosmos, wildlife, weather, flora, fauna, countryside, creation, heart, matter, truth, habit, affections, character* та ін., та утворює розгалужене словотвірне гніздо: *natural, naturalist, naturalistic, naturalize, naturally, naturalness, naturalism, naturopath, naturopathy, naturopathic, naturism, naturist, good-natured*. Лексема *nature* є частиною таких сталих словосполучень, як *Mother Nature, human nature, nature reserve, nature study, nature trail, nature-oriented, laws of nature, call of nature, wonders of nature*. Кількість фразеологізмів з компонентом *nature* є значно меншою: *to go back to nature, nature abhors a vacuum, second nature, against nature, in the nature of something*, проте це все вказує на особливу місткість та актуальність концепту *ПРИРОДА* в англомовній культурі.

Для визначення головного значення концепту *ЯВИЩА ПРИРОДИ* вважаємо за доцільне опиратися на наступні основні лексичні значення двох слів цього концепту, подані в Oxford Advanced Learner's Dictionary:

Nature – the whole universe and every created, not artificial, thing [9, p. 774].

Phenomenon – a fact or an event, esp. in nature or society [9, p. 867].

Таким чином, навколо головного значення концепту *ЯВИЩА ПРИРОДИ*, зафіксованому в словнику як *phenomenon in nature*, ми можемо змодельовати саме те поле, яке найповніше охоплює

увесь лексико-семантичний простір тих одиниць, які є репрезентантами досліджуваних концептів.

У мовній свідомості будь-якої етнічної групи концепти репрезентується різновидами семантичних угруповань (гіпонімічні структури, родо-видові структури, лексико-семантичні поля (групи); досліджуваний нами концепт *ЯВИЩА ПРИРОДИ*, вербалізується за допомогою лексико-семантичного поля під аналогічною назвою. Вважаємо, що лексичні одиниці на позначення явищ природи в англійській та українській мовах за своїми зовнішніми та внутрішніми ознаками становлять один тематичний ряд, який об'єднується семантичним компонентом кліматичних умов і є досить компактною частиною словника. Елементи цієї мікросистеми є взаємопов'язаними і певним чином співвідносяться з позамовною дійсністю.

У семасіологічній структурі даного лексико-семантичного поля виділяються ядерний та периферійний прошарки лексичних одиниць, хоча між ними не існує чіткого розмежування. Досліджуючи лексико-семантичне поле *ЯВИЩА ПРИРОДИ*, вважаємо, що до ядерної частини поля належать ті лексеми, що номінують явища природи, але не відображають інформацію про емоції, відчуття, силу інтенсивності, асоціації, пов'язані з ними. Це слова, що виконують лише номінативну функцію, наприклад: *rain, snow, hail, fog, thunder, rainbow, lightning, storm, wind, earthquake*. До периферійної частини поля належать слова тієї ж семантики, які, крім номінативної, виконують ще й конотативну функцію, наприклад:

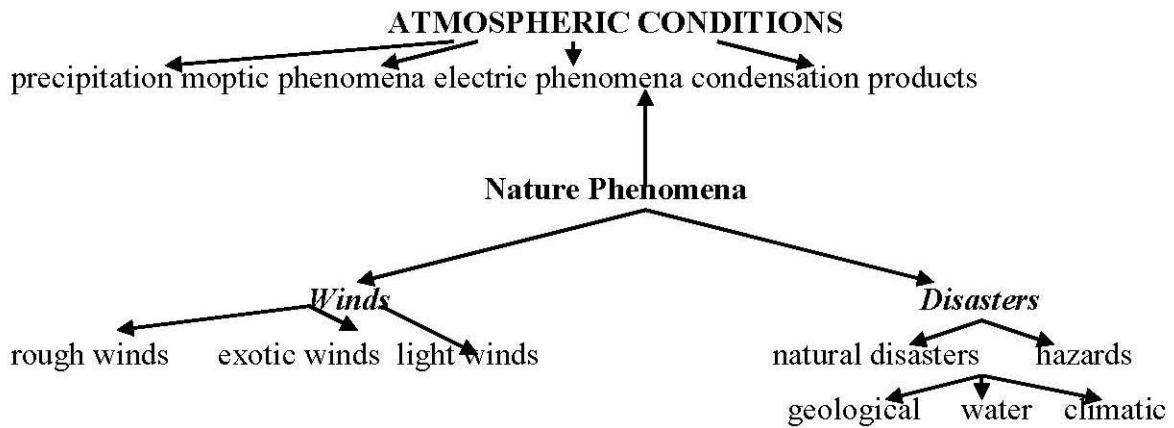
– *drizzle, sprinkle, sleet, shower, downfall, squall, thunderstorm, wet, rains* та інші;

– *slush, snowstorm, snowflake, snow (cocaine); frost, hoar* та інші;

- *haze, smog, dew* та інші;
- *summer lightning* та інші;
- *typhoon, tornado, tsunami, swirl, breeze, zephyr, guff, sandstorm* та інші;
- *volcano, flood, landslide, slide* та інші.

Оскільки конституенти цього лексико-семантичного поля характеризуються окремими компонентами

(диференційними ознаками), а диференційні семи розподіляються між одиницями поля нерівномірно, то це робить можливим поділ даного лексико-семантичного поля на мікрополя, що схематично можна зобразити наступним чином:

Побудова цієї групи здійснюється розподілом усіх лексичних одиниць на позначення явищ природи на три мікрополя «Atmospheric conditions», «Winds», «Disasters» за ознаками спільності лексичних сем на одному рівні розподілу, що перебувають у стосунках співіснування.

Виділені на наступному етапі розподілу лексико-семантичні групи мікрополів «Atmospheric conditions» та «Winds» («precipitation», «optic phenomena», «electric phenomena», «condensation products of water vapour»; «rough winds», «exotic winds», «light winds») мають свою власну внутрішню структурну організацію, і вони не розчленовуються далі на більш дрібні об'єднання слів. Що ж стосується структури мікрополя «Disasters», то спочатку розподіл усіх лексичних одиниць проводиться на два субполя «Natural disasters» та «Hazards», в межах яких виокремлюємо наступні лексико-семантичні групи «Geological», «Water», «Climatic» disasters.

Отже, досліджуване лексико-семантичне поле *ЯВИЩА ПРИРОДИ* є прикладом складної структурованості лексичних одиниць, про що свідчить наявність в його складі 3 мікрополів, які, у свою чергу, поділяються на 10 лексико-семантичних груп.

Розглядаючи дане лексико-семантичне поле, вважаємо за доцільне розмежувати поняття логічної та семасіологічної структури. Логічна структура вербалізується за допомогою назв класів кліматичних

умов у межах досліджуваного поля. Ці класи відображають класифікацію понять, відповідають структурній організації концепту та концептуальній моделі світу зокрема. Конкретне семантичне наповнення (набір сем та їхнє співвідношення) в межах англійської лінгвокультури являє собою семасіологічну структуру, що є культурно детермінованою та неоднаковою у різних лінгвокультурах.

Побудоване лексико-семантичне поле, що репрезентує концепт *ЯВИЩА ПРИРОДИ* у двох лінгвокультурах, є фрагментом мовної моделі реальної картини світу; поле має досить складну внутрішню будову, про що свідчить наявність в його структурі трьох мікрополів, які, у свою чергу, поділяються на лексико-семантичні групи, пронизані семантичними та синонімічними відношеннями між лексичними одиницями.

Уважаємо, що запропонована розвідка містить перспективу для подальшого вивчення лексико-семантичного наповнення концептів на позначення явищ природи, визначення їх структурно-функціональних та етнокультурних особливостей щодо відображення навколишньої дійсності, зокрема, здійснення більш глибокого концептуального аналізу концепта *ЯВИЩА ПРИРОДИ* та типологічного порівняння цих концептів на матеріалі сучасної англійської, німецької та української мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Блох М. Я. Концепт и картина мира / М. Я. Блох // Проблемы семантики языковых единиц в контексте культуры (лингвистический и лингвометодический аспекты) : Международная научно-практическая конференция 17-19 марта 2006 г. – М. : Эллипс, 2006. – С. 16–20.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 1720 с.
3. Стернин И. А. Лексическая лакунарность и понятийная безэквивалентность / И. А. Стернин. – Воронеж, 1997. – 18 с.

4. Філософія : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / С. П. Щерба, В. К. Щедрін, О. А. Заглада ; [за заг. ред. С. П. Щерби]. – К. ; МАУП, 2004. – 216 с.
5. АБВУД Lingvo 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lingvo.ru>.
6. A New English Dictionary on Historical Principles [edited by H. Murray]. – Volume VI. Part II. – Oxford : At the Clarendon Press, 1919.
7. Collins English Dictionary for Mac and Windows [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.collinslanguage.com/shop/cedpro_detail_desktop.aspx.
8. Harper, Douglas. Nature [Електронний ресурс]. Online Etymology Dictionary / Douglas Harper. – Режим доступу : <http://www.etymonline.com/index.php?term=nature>.
9. Hornby A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. / A. S. Hornby. – Fifth Ed. – Oxford University Press, 1995. – 1428 p.
10. Webster's Ninth New Collegiate Dictionary. – Springfield, Massachusetts, USA, 1985. – 1563 p.